

De premonstratenzer abdijen van Tongerlo en Berne

door drs. G.J.W. Steijns

Het ontstaan van de orde

De Orde van Prémontré ofwel van de Norbertijnen is ontstaan in een periode van de geschiedenis van de Westerse kerk, die gekenmerkt werd door vernieuwingen en hervormingen en dus ook conflicten.

De tussen 1080 en 1085 in Gennep geboren edelman Norbertus, die op jonge leeftijd reeds kanunnik van Xanten was geworden, bleek, toen hij in 1115 het keizerlijk hof verliet om in kloosterkleed te gaan rondtrekken en prediken, een kind van zijn tijd te zijn. Sinds 1059 immers was een beweging gaande, ingezet door paus Gregorius VII, en naar hem de Gregoriaanse hervorming genoemd, welke ten doel had de kerk te zuiveren van misstanden. De keizer werd gedwongen zich te onthouden van de eigenlijke benoeming der bisschoppen en in het algemeen werd de bemoeienis van leken met kerkelijke zaken teruggedrongen. De daarover gevoerde Investituurstrijd vond een einde in het Concordaat van Worms (1122).

Ook onder de monniken ontstonden vernieuwende bewegingen. Bernardus van Clairvaux was de grote inspirator. De hervorming der Benedictijner orde, begonnen in Cluny, werd bekroond met de stichting van Cîteaux in 1098, het hoofdklooster van de nieuwe Cisterciënzer orde. Ook bij de seculiere priesters, vooral die welke al gegroepeerd waren in kapittels, sloeg deze drang naar zuivering van de idealen aan. Zij namen steeds vaker een eeuwen tevoren door Sint-Augustinus geformuleerde regel als leidraad voor hun gemeenschappelijk leven en gebed. Zo ontstonden de verschillende congregaties van Augustijner of reguliere koorheren. Ook de door Norbertus in 1120 te Prémontré gestichte kloostergemeenschap hield zich zeker onder invloed van de door zijn opvolger Hugo van Fosses opgestelde statuten, aan die regel. Toch had al Norbertus, voordat hij in 1126 bisschop van Maagdenburg werd, de

grondslag gelegd voor de meer specifieke gerichtheid op de zielzorg van de latere witheren, naast het onderhouden van het koorgebed, de persoonlijke armoede, en de claustrale levensstijl. Dit paste wonderwel in een periode dat steeds meer de behoefte ontstond om ordegeestelijken te betrekken bij de zielzorg, geheel in de lijn van de doorwerking van de resultaten van de Investituurstrijd, ook op het niveau van de lagere geestelijkheid. Tenslotte zou op het derde concilie van Lateranen (1179) het verbod worden afgekondigd, dat bezitters van eigen kerken op hun domeinen nog de zielzorgers zouden benoemen.

Norbertus ontvangt de Regel van de H. Augustinus (coll. Abdij van Berne)

Toen vanuit Prémontré de Norbertijner beweging uitwaaierte, ook over onze streken, was het formeel nog niet zover, maar de praktijk om naast onroerend goed ook de begevingsrechten en de bediening van de parochies aan geestelijke instellingen over te dragen, was toen al op gang gekomen. Al in 1131-1132 nog twee jaar vóórdat Norbertus als zeer invloedrijk kerkvorst te Maagdenburg stierf, had de Norbertijnenabdij van Grimbergen de patroonaatsrechten over een aantal Zuidbrabantse parochies ontvangen. Zo werd op gelukkige wijze een aantal

belangen verenigd. De abdijen ontvingen uitgestrekte domeinen en trokken daaruit de inkomsten. Zij moesten deze goederen goed beheeren en zorgen voor een rijke opbrengst van de grond zonder deze uit te putten. Dat veroorzaakte een pioniersrol in de ontwikkeling van de landbouwmethoden en bijvoorbeeld de exploitatie van uitgestrekte moervelden. En tenslotte: op hun domeinen en in de overgedragen kerken en kapellen waren de abdijen de eerste aangewezen om de zielzorgers te leveren.

We zullen hier in het kort een aantal feiten uit de geschiedenis van de twee voor Tilburg zo belangrijke abdijen van Tongerlo en Berne schetsen.

Tongerlo

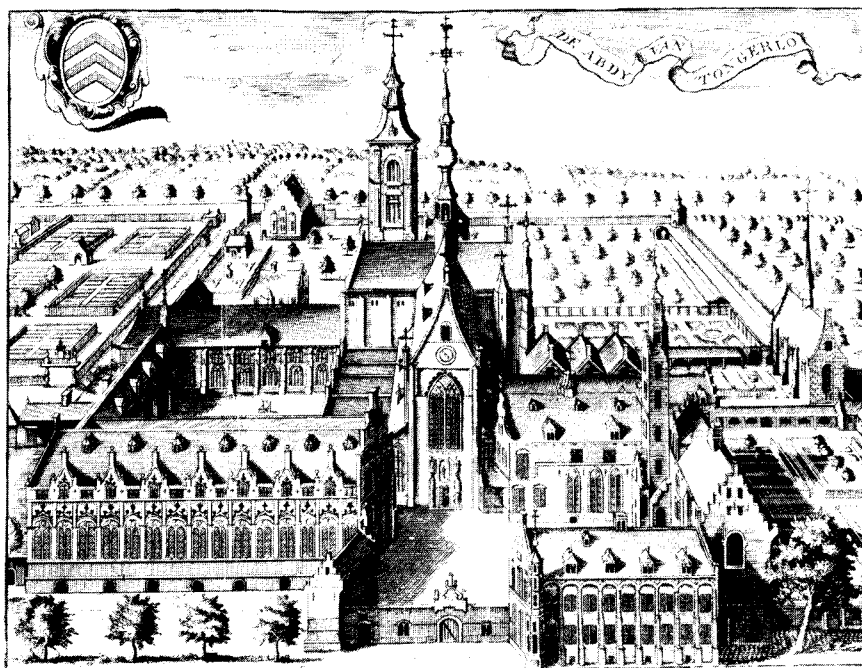
Omstreeks 1130 stond Giselbertus van Castre een deel van zijn bezittingen, o.a. te Tongerlo, af aan de orde van Sint-Norbertus om daarop een abdij te stichten. Die stichting moet tussen 1130 en 1133 hebben plaatsgevonden door monniken uit de al reeds sinds 1124 bestaande Sint-Michielsabdij te Antwerpen. In 1146 nam paus Eugenius III de jonge abdij onder zijn bescherming en stelde de Hertog van Brabant aan als voogd. Dit laatste heeft bijgedragen tot de vermeerdering en ook handhaving van het bezit van de abdij, omdat de hertogen de schenking van goederen door hun onderdanen ondersteunden en bekrachtigden. Daarnaast verwierven de abten van Tongerlo al snel een belangrijke positie als raadgevers van de hertogen, later als voornaam lid van de eerste stand in de Staten van Brabant. Een goed voorbeeld is de uit Tilburg afkomstige Walter Bac (abt 1333-1366) die tijdens de regering van Jan III en hertogin Johanna een invloedrijke rol speelde.

Het goederenbezit van de abdij, voornamelijk gevormd in de eerste honderd jaar van haar bestaan, bevond zich voor een zeer groot

deel in het huidige Noord-Brabant. In het westen was het bezit geconcentreerd rond Nispen (1157), in het oosten lag het meer verspreid van Waalwijk tot Mierlo. Meestal betrof het hier ook de parochiekerken, welke bij de abdij werden geïncorporeerd. Aangezien Tongerlo van de paus ook het recht had ontvangen eigen kloosterlingen te doen aanstellen als pastoors, betekende dit, dat een aanzienlijk deel van de zielzorg op het platteland van Noord-Brabant vanuit Tongerlo werd behartigd. Dit is vooral van eminent belang geweest in de moeilijke periode van de reformatie en de generaliteit toen Tongerloërs zich vaak heldhaftig hebben gedragen. Het hierna nog volgende korte overzicht van de parochiegeschiedenis van Tilburg moge daarvan getuigen. Een voorbeeld van zulk moedig gedrag gaf ook de uit Tilburg afkomstige pastoor van Klein Zundert, Arnold van Vessem, die in 1547 in zijn kerk door aanhangers van de nieuwe leer werd vermoord. De abdij heeft ook veel moeilijkheden moeten doorstaan. Uiteraard gingen de godsdienststroebelen niet geruisloos voorbij; herhaaldelijk moest de abdijbevolking zijn toevlucht zoeken in de vele refugiehuzen in de steden, zoals in 's-Hertogenbosch. De grootste bedreiging is ook uit die stad gekomen en wel op een onverwachte wijze. Toen in 1559 het bisdom 's-Hertogenbosch gesticht werd, werd de abdij daarbij ingelijfd om een garantie te vormen voor de inkomsten van bisschoppen; deze waren voortaan tevens abt van Tongerlo. De financiële situatie werd zo bedreigd en bovendien accepteerden de abtjheren eigenlijk geen vreemde inmenging. Na een jarenlange worsteling kon de incorporatie in 1590 worden opgeheven. Toen volgde een periode van religieuze en culturele herleving, óók in de parochies. Veel witheren van Tongerlo volgden een hogere opleiding in de theologie, vooral te Leuven, en de abdij bracht talrijke geleerden voort. Op het einde van de 18e eeuw nam prelaat Hermans het belangrijke werk van de opgeheven jezuïetenorde aan de Acta Sanctorum, de wetenschappelijke uitgave van de heiligenlevens, over. De laatste Norbertijner pastoor van het Goir-

ke, Mathias Stals, heeft daar vele jaren aan meegewerkt. Kort daarna in 1794 leek het einde van de abdij gekomen toen de Franse legers de zuidelijke Nederlanden veroverden. In Frankrijk zelf waren de abdijen toen al door de staat geconfisqueerd. In 1797 gebeurde dat met Tongerlo en al haar goederen. De gebouwen werden publiek verkocht en een deel

bij Heusden werd aanvankelijk door de plaatselijke grondbezitter Fulco van Berne gesticht als priorij onderhorig aan de abdij van Augustijner koorheren te Rolduc. Toen deze stichting na vier jaren ten gevolge van allerlei spanningen als mislukt beschouwd moest worden, werd op 6 januari 1134 tijdens de rijksdag te Aken beslist, dat de poging hernieuwd zou worden door

ervan, zoals de kerk, werd afgebroken. De abdijbevolking ging in ballingschap, voornamelijk op de pastorieën. De laatste abt, Godefridus Hermans, overleed in 1795 in Haaren en werd begraven op het kerkhof van Enschoot. Na de val van Napoleon werden pogingen in het werk gesteld om weer tot herleving te komen. Pas eind 1839 gelukte het Superior Evermodus Backx (geboren op 10 december 1805 in Tilburg) om de restanten van de gebouwen terug te kopen. Op 1 juli werd de abdijgemeenschap hersteld. In 1868, na de dood van Backx, werd J.C. de Swert opnieuw tot abt gewijd. Sindsdien bloeit de abdij weer als vanouds.

De parochies in Noord-Brabant heeft men op een enkele uitzondering na, in het begin van de vorige eeuw moeten verlaten, en het goederenbezit daar is nooit herwonnen.

Berne

Het klooster te Berne aan de Maas

premonstratenzers uit de in 1129 gestichte abdij van Mariënweerd bij Utrecht. Deze herstichting slaagde, en zo werd Berne een Norbertijner abdij. Evenals Tongerlo kreeg ook Berne vele goederen waarop zogenaamde uithoven werden gesticht. Zo verwierf men al in 1196 Bernhesse te Heeswijk. Omdat echter pas ruim een eeuw later, in 1240, voor het eerst het patronaatsrecht van een parochie, Berlicum, werd overgedragen, kwam de zielzorg betrekkelijk laat het louter beschouwend leven gedeeltelijk vervangen. In 1534 kregen de abten van Berne het recht mijter en staf te voeren. De eerste die zo ook geportretteerd is, was Koenraad van Malsen, stammend uit een adellijke familie uit het rivierengebied, waarvan ook een tak gedurende meer dan een eeuw (1509-1621) de Heerlijkheid Tilburg bezat.

Voor het eigenlijk op Hollands gebied gelegen Berne had de reformatie en de daarna komende politieke omwenteling veel ernstiger en blij-

Het klooster te Berne aan de Maas bij Heusden. Paneel uit de 17e eeuw (coll. Abdij van Berne)

vender gevolgen dan voor Tongerlo. In 1579 was men gedwongen te vluchten naar het refugiehuis te 's-Hertogenbosch. In 1623 besloot men om aldaar in het vroegere huis van de Broeders des Gemenen Levens de abdij opnieuw te vestigen. Door de val van de stad in 1629 werd dit plan doorkruist. Abt Jan Moors, die de capitulatie mee had ondertekend, kreeg verlof om in het huis te Heeswijk te gaan wonen. De Bernenses die in de parochies werkten, bleven daar. Na de vrede van Munster werden alle kerkelijke goederen in de Meierij verbeurd verklaard, ook die van Berne. Toen

vonden de abten met nog enige medebroeders een toevluchtsoord in Vilvoorde bij Brussel. De pastoors bleven nog steeds zo goed en zo kwaad als mogelijk in hun acht parochies, ook na 1797, toen men door de politieke gebeurtenissen weer uit Vilvoorde verdreven werd. Na veel strijd, vooral ook tegen onbegrip van kerkelijke zijde, is in 1857 in Heeswijk de abdij hersteld. Ook hier heeft een Tilburger een belangrijke rol gespeeld bij het herstel van het abdiyleven. Op 24 augustus 1859 werd in de parochiekerk van Heeswijk aan Adrianus Hubertus Manni (geboren te Tilburg 26

maart 1809) door aartsbisschop Johannes Zwijsen de mijter opgezet. Daarbij was zijn plaatsgenoot, de superior van Tongerlo, Evermodus (Petr. Hub.) Backx, assistent.

Sindsdien is de abdij van Berne wederom tot grote bloei gekomen en heeft zij zowel op religieus als op sociaal terrein veel voor Oost-Brabant betekend. Denken we maar aan een figuur als Gerlachus van der Elzen O. Praem, de stichter van de N.C.B.

Het werk in de parochies wordt sinds 1964 ook in Tilburg voortgezet, toen de bisschop van 's-Hertogenbosch met succes een beroep op Berne deed voor de bediening van de Heikant als parochieel centrum van Tilburg-Noord.

Gebruikte bronnen

A.W. van den Hurk O. Praem., *Norbertynse zielzorg in Noord-Brabant. Achtergronden, overzicht, documentatie*, Noordbrabants Historisch Jaarboek 1984, 's-Hertogenbosch/Zutphen 1984, p. 33-82.

A.W. van den Hurk O. Praem., *Norbert van Gennep en zijn Orde*, Averbode/Apeldoorn 1984.

Dr. W.J.C.C. van den Hurk O. Praem., *Het verborgen leven van de Abdij van Berne in haar parochies 1797-1857*, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland XXXIX, Tilburg 1977.

Dr. M.H. Koyen O. Praem. en Dr. L.C. van Dijk O. Praem., *Tongerlo door de eeuwen heen. Premonstratenzer leven en spiritualiteit*, Tongerlo 1973.

Dr. L.C. van Dijk O. Praem., *Evermodus P.H. Backx, de tweede stichter van de abdij van Tongerlo*, De Lindeboom V, Tilburg 1981, p. 159-204.